

Kitap Eleştirisi

Bedir Sala

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

bedirsala@aku.edu.tr

Saraybosna Havası: Bir Gündelik Hayat Etnografisi.

Halide Velioğlu.

İletişim Yayınları, İstanbul, Eylül 2021, 231 sayfa.

Antropoloji ve sosyoloji çalışmalarında kullanılan etnografik araştırma bir grubu veya kültürü anlamaya dönük bir nitel araştırma türüdür. Etnografik araştırmanın amacı grubun gündelik ilişkilerine odaklanarak grup üyelerinin gözüyle gündelik ilişkilerini, davranışlarını ve kültürlerini nasıl anlamlandırarak yorumladıklarını incelemektir. Dolayısıyla böyle bir araştırmanın yapılmasında araştırmacının da önemli bir rolü vardır. Araştırmacı incelediği grubun veya kültürün anlam dünyasına nüfuz etmesi ve bu süreçte araştırmacı kimliğini dışarıda da bırakmayacak bir mesafe çabası içerisinde olması gerekmektedir. Ayrıca etnografik araştırmada en önemli husus araştırmacının incelediği grubu veya kültürü tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamından kopartmadan bir bütün olarak değerlendirmesidir. Araştırmacı bu süreçte topladığı verileri yeniden yorumlayarak incelediği gruba veya kültüre dair

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

değerlendirmelerde bulunur. Bu makalede incelenecek olan kitap da etnografik bir araştırmaya dayanmaktadır. Kitap, halen Karabük Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışan Halide Velioğlu'nun 2011 yılında Texas Üniversitesi'nde bitirdiği *Bosniak Sentiments: Poetic and Mundane Life of Impossible Longings* (Boşnak Haletiruhiyesi: İmkânsız Bir Hasretin Şiirsel ve Gündelik Kayıtları) adlı doktora çalışmasına dayanmaktadır. İngilizce yazılmış bir doktora çalışması olsa da *Teşekkür* bölümündeki yazarın açıklamaları dikkate alındığında kitabın sadece bir tercüme olmadığı *Saraybosna Havası: Bir Gündelik Hayat Etnografisi* başlığıyla 2021'de Türkçede yeniden yazıldığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla kitabın bu yeniden yazılışı aynı zamanda metni bir tez soğukluğundan da uzaklaştırıp genel okuyucu için daha kolay okunabilir bir hale dönüştürmüştür. Ancak kitaptaki bu tasarruf kitabın akademik niteliğini de olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Nitekim kitabın içeriğine bakıldığında bir tez formatından oldukça uzaklaştırılmış çeşitli başlıklar altında adeta bir "gündelik hayat arkeolojisi" ile karşı karşıyayız. Akademik bir metnin ötesinde bir deneme, gezi veya anı kitabı olarak okumak bile mümkündür. Kitabın dili de yer yer akademik bir dilden ziyade anlatım tarzı ile bir öykü diline daha yakın durmaktadır.

Bir etnografik araştırmada araştırmacının incelediği grubun anlam dünyasına nüfuz etmesinin önemli olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Bu çalışmanın bu bağlamda önemli bir avantajı da yazarın incelediği grubun kültürüne aşina olmasıdır. Velioğlu'nun ailesinin bir Yugoslav göçmeni olması Saraybosna kültürünü daha kolay anlayabilmesini sağlamaktadır. Kuşkusuz araştırmacının aşina olduğu veya parçası olduğu kültürü incelemesi araştırmacı kimliğini muhafaza açısından bir sorun çıkartabilir. Burada yazarın araştırmacı kimliği ile grubun bir parçası olma kimliği arasında kurduğu mesafe önemli olmaktadır. Velioğlu yer yer kendi ailesinin tarihine, aile üyelerinin biyografilerine ve kendi otobiyografisine atıf yapan bir bağlam içinde kalmaktadır. Bir taraftan Saraybosna'daki insanların gündelik hayatına odaklanırken yer yer Türkiye'de yaşayan bir Yugoslav ailenin iki kültür arasındaki hallerine ve bu halin ilişkilere yansımalarına değinmektedir. Ancak diğer taraftan bir evin içindeki sohbeti anlatırken bu sohbetin siyasal ve toplumsal bağlamını da sorgulamaya ve kavramaya çalışması önemlidir.

Velioğlu, iki yıl boyunca Saraybosna'da yaşayan dört ailenin gündelik hayatına odaklanıyor. Kendi ifadesiyle "iki sene süren etnografim boyunca dikkat kesildiğim gündelik hayatın büyük anlatılara ve kimlik kategorilerine sığmayan yoğun dokusu bana sürprizle bitişikliklerin kapısını aralıyor"

(s.14). Büyük anlatılar ve kategoriler çoğu zaman gündelik hayatı ve insan ilişkilerinin yalın halini görmemizi engelleyici bir bariyer işlevi görebilir. Çünkü büyük anlatılar ve kategoriler en nihayetinde belirli bir tarihin ve toplumsal realitenin soyutlanmasıdır. Bazen bu soyutlamayı sabitleyerek hâlihazırdaki toplumsal realiteyi açıklamaya çalışıyoruz. Sosyal bilim yapma tarzımız ve mantığımız da çoğu zaman bu yöntemi gayet olağan karşılar. Ancak bu yöntem, etkileşimlerin ve sürecin inşa ettiği gündelik hayatı açıklamada yetersiz kalmaktadır çünkü gündelik hayat kendi mecrasında akarak realiteyi inşa ediyor. Etnografya tam da bu yetersizliği gidermeye ve gündelik hayatın inşa ettiği realiteyi daha reel bir şekilde kavramamıza imkan tanıyan bir yöntemdir. Dolayısıyla Velioğlu'nun kitabı Saraybosnalıların gündelik hayatına ilişkin sosyolojik veriler içermesi açısından önemli bir çalışmadır.

Saraybosna hem tarihiyle hem kültürüyle kozmopolit bir kent. Bu kültürü gündelik hayatın içinde de yakalamak mümkündür. Boşnakların da kabul ettiği bu durumu Velioğlu şu şekilde ifade etmektedir: “kozmpolitanizm ve akışkan Bosna kimliği, Saraybosnalıların her zaman gururla kendilerine atfettikleri bir nitelik olmuştur. Bosna, her daim etnik ve dini kimlikleri kesen teritoryal ve kültürel özdeşleşme kategorisi olarak algılanır” (s.145). Kitap böyle bir kentte yaşayan insanların İslam-Hristiyanlık, Doğu-Batı, Sırp-Boşnak, Osmanlı-Avrupalı, Türk-Slav gibi birçok kategorik kimliğin tarihsel süreç içerisinde karşılaşmalarının, karışmalarının ve gerilimlerinin gündelik hayata nasıl yansıdığını da satır aralarında göstermektedir. Ayrıca Velioğlu, yakın dönemdeki Sırp-Boşnak savaşının belleklerdeki ve ilişkilerdeki yansımalarını da betimlerken “modern zamanların en uzun kuşatması'na tanıklık etmiş bu şehrin ev, hikaye, beden ve hallerinde, savaşın sözlü arşivi ile maddi kayıtları birbirini ağırlıyordu” (s.40) ifadelerini kullanarak gündelik hayatın savaş sonrasında nasıl yeniden kurulmaya çalışıldığını tamir metaforu ile anlatıyor. Savaşın maddi alandaki tahribatını tamir etmeye girişen Bosnalıların ilişkilerini ve bedenlerini de en az eşyalar kadar tamir etme ihtiyacı içerisinde olduklarını vurgulayan yazar, savaşın “eşyalar alemi ile bedenlerin selameti arasında başka durumlarda fazla görünür olmayan mahrem bir ilişki kurmuş” (s.43) olduğunu ifade etmektedir.

Savaş bitmek bilmez bir tamiri başlattığı gibi tamiri müşkül tahribatlara da yol açmıştır. Yazara göre bu müşkül tahribatlar Boşnakların şimdiki gündelik hayatlarını ve politik tutumlarını belirlese de savaşın Boşnaklar tarafından neredeyse sahiplenilmediği, özellikle seküler Boşnaklar arasında aşkın bir nedenle ilişkilendirilmediği vurgulanmaktadır. Seküler Boşnaklar ile din-

dar Boşnakların savaşı farklı bir şekilde yorumlamalarına rağmen savaş sırasında yaşananlar hala belleklerde tazeliğini koruduğu gibi davranışlara ve ilişkilere de yansımaya devam ediyor. Şiddetli bir savaş sonrasında gündelik hayat kaldığı yerden devam etse de savaşa dair hatırlananlar ile beraber özenle unutilenler de vardır. Dolayısıyla kitap, savaş sonrası gündelik hayatın nasıl kurulduğuna ilişkin Boşnaklar örneği üzerinden çeşitli teorik çıkarımlar ve değerlendirmeler yapma imkanı da sağlıyor. Ayrıca savaşın bireysel ilişkilere ve Boşnakların kolektif belleğine tesirini ve Boşnak milli kimliğinin nasıl yeniden inşa edildiğini anlamak açısından da çeşitli bulgular içermektedir.

Savaşa rağmen Boşnaklar ile Sırp lar arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar varlığını devam ettirmektedir. Kitabın en dikkat çekici yönlerinden biri de Boşnaklar ile Sırp lar arasında savaşın da değiştiremediği ortak bir kolektif belleğin izlerini yakalamasıdır. Yazarın ifadesiyle “Boşnakların ya da Slav Müslümanlarının milli aidiyet meselesiyle genel olarak oldukça nazik bir ilişkileri var ve Sırp epiğine olan bağlılıkları ... bu nazik ilişkilerinin gündelik yaşamdaki tezahürlerinden biri” dir (s.135). Özellikle yazarın görüşmeleri ve gözlemlerine göre Sırp ların destan ve şiirlerine zaman zaman gündelik dil içinde yapılan atıflar dikkate alındığında şiddetli bir savaşın bile ortak kültürel öğeleri ortadan kaldırmadığı görülmektedir. Bu ortak kültürel öğeler *Kosovalı Kız* tablosu özelinde anlatılmaktadır. Özellikle yazarında değindiği gibi siyasal ve teritoryal olarak ayrılmış topluluklar geçmişte referans aldıkları çeşitli değerleri hala paylaşabilmekte ve bu değerleri gösteren temsilleri farklı ilgilere dolaylı sahiplenmektedir.

Kosovalı Kız tablosu hem Sırp lar hem de Boşnaklar için ortak bir anlam taşımaktadır. Bu anlam Sırp lar ve Boşnaklar için olduğu gibi Boşnaklar arasında da farklı katmanlardan oluşmaktadır. Bu tarz estetik ve milli temsillerin savaşın yıkıcılığı karşısında bile ortak bir referans olma hüviyetini koruması temsillerin ne derece toplumun belleğine ve benliğine sinmiş olduğunu da göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca kitap kültürel temsillerin siyasi anlamların dışında farklı bir ilişkiyi de yansıtabileceği ve bunu anlamının yolunun da farklı olabileceğini iddia etmektedir. Velioğlu böyle bir iddiada bulunurken “başka olanı ve farklılığı kimliğe indirgmeden düşünebilmenin olanaklarını araştırmak, tarihsel ve toplumsal koşulların farklılık üzerindeki ilkesel ve nihai belirleyiciliğinin tahakkümünü kaldırmak suretiyle, başka'nın içindeki başkayı anlayabilmenin önünü açmak” (s.57) olduğunu belirtmektedir.

Yazara göre dışarıdan bir gözle Boşnakların gündelik hayatına bakıldığında *Kosovalı Kız* tablosu örneğindeki gibi birçok çelişkiyi görmek mümkündür. Ancak bu çelişki sadece dışarıdan bakan göz içindir. Bosnalılar kendi dünyalarında çelişkili gibi görünen kimlikler ve nesnelere arasında uyumlu bir bağ kurabilmişlerdir. Bu durumu düşmanın kültürünü benimsemek olarak yorumlamak yüzeysel bir yaklaşım olur çünkü “Müslümanlar ve Sırp, birbirlerinin kültürel biçimlerine yeterince uzak müstakil topluluklar” (s.115) değillerdir. Ayrıca kitap ortak geçmişi perçinleyen bir Yugoslav geçmişin de sözkonusu olduğunu açıklamaktadır. Boşnakların bazılarında bu Yugoslav geçmişin yasını tutma eğilimi olduğu gibi “hala canlı olan eski Yugoslav benlikler” (s.147) de vardır. Nitekim yazar, bir Yugoslav göçmeni olan ailesine ilişkin gözlemlerini de anlatırken Sırp milli kimliğinin sembollerinden biri olan *Kosovalı Kız* tablosunun annesinin evinde asılı olmasının nedenini sorduğunda annesi “bilmem. O zamanlar öncelikle Yugoslav’dık; tablonun tasvir ettiğinin aksine kendimizi Osmanlı, Müslüman veya Türk olarak düşünmezdik” (s.103) cevabını vermesi Yugoslav geçmişin bıraktığı izi gösteriyor.

Kitabın dikkat çeken yönlerinden biri de savaş sonrası Boşnak milli kimliğinin inşasına ilişkin değerlendirmelerdir. Kuşkusuz savaşın daha da yıkıcı bir hal almasında Sırp ile Boşnaklar arasındaki dini ayrımın önemli bir rolü vardır. Özellikle Sırpın, Boşnakları “Türkleşmiş/Müslümanlaşmış Slav” olarak nitelendirmeleri vahşetlerini meşrulaştıran bir söyleme dönüşmüştü. Dolayısıyla bu durumun Boşnak kimliğinin kaçınılmaz bir şekilde dinsel bir hüviyet kazanmasına yol açtığına değinen yazar, savaş sırasında ve sonrasında İslam ile özdeşleştirilen bir Boşnak kimliğinin yeniden üretilmesinin Boşnaklar arasında dindar ve seküler ayrımını da ortaya çıkarttığını belirtir. Seküler Boşnakların Bosna’nın gittikçe İslamileşmesinden, özellikle Vehhabiliğin etkisinin daha da görünür hale gelmesinden rahatsızlık duydukları görülmektedir. Velioğlu, bu rahatsızlığı arttıran nedenin Vehhabiliğin dışarıdan gelen bir İslam yorumu olmasıyla açıklarken, bu rahatsızlığın bir kutuplaşmaya dönüşmemesini ise, seküler Boşnakların muhtemel bir savaş durumunda “yanlarında duracak herkese ama herkese yine ihtiyaçları olacak, özellikle ölesiye çarpışmaya hazır Vehhabilere” (s.87) bağlanmaktadır. Batı dünyasına ilişkin güvenin de savaş sırasında yitirilmesi ve böylece yeni bir savaş sırasında “güvencesiz olmanın ölümcül endişesi gölgesini her şeyin üzerine” (s.87) bırakırken Boşnaklar arasındaki muhtemel bir seküler-dindar gerilimini de azalttığını öne sürmektedir. Diğer taraftan savaş sonrasında Bosna’daki Türklerin artan varlığının Vehhabiler kadar tedirginlik yaratmadığını vurgulayan Velioğlu, Türkiye ile Bosna arasındaki resmi yakınlaşmanın gündelik hayatta da bir karşılığını bulduğunu belirtmektedir.

Tarihsel süreçte farklı kimlik kategorilerinin karşılaşmasının ve bu karşılaşmanın meydana getirdiği gerilimin Boşnak kimliğinin dini ve milli veçhesini nasıl oluşturduğunu da değerlendiren Velioğlu, Boşnak kimliği için bulunduğu coğrafyada bir arada kalmışlık içinde olduğunu ifade ediyor. Bu kimlik hem coğrafyanın yerlileri hem de düşmanlarıyla ortak özellikler taşıyan, ortak bir geçmişe yaslanmaktadır. Bosnalıların Slavlıktan uzaklaşarak Müslümanlaşmaları/Türkleşmeleri düşmanına benzemek olarak algılanmış ve böylece Bosnalılara yönelik daha katı bir ötekilik tavrının ortaya çıkmasına yol açtığını ifade eden Velioğlu'na göre ötekilik Boşnak kimliği için kaçınılmaz bir niteliğe dönüşmüştür.

Osmanlı'nın yüzyıllarca süren Balkanlardaki varlığı yerel kültürün ve siyasal kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu konuya değinen yazar, Boşnaklar için Osmanlı mirasının Müslüman toplumda siyasi bir yer ararken başvurdukları bir referans olsa da Boşnakların Osmanlı mirası ile ilişkilerinin "kemikleşmiş" olmaktan uzak olduğunu ifade etmektedir. Yine yazarın gözlemlerine göre Boşnaklar arasında en yaygın kimliğin "Avrupalı Müslüman" kimliği olduğu görülmektedir. Boşnaklar Osmanlı geçmişine dolaylı yer açsalar da kendilerini sadece Osmanlı ile sınırlandırmak istemiyorlar. Avrupalı ve Müslüman olmayı daha çok önemsedikleri görülmektedir. Ayrıca köken konusunda da Bosna'da geniş bir kesimin benimsediği yaklaşım Boşnakların zamana yayılmış bir rıza ile İslam'a girdiklerini ve Slavlıklarını da korudukları yönündedir.

Sonuç olarak kitap, savaş sonrası Boşnakların gündelik hayatına odaklanarak savaşın sosyolojik etkilerini incelemesi ve betimlemesi açısından da önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle Boşnak milli kimliğinin inşası ve sınırları, Boşnakların kolektif hafızasında Sırp milli kimliğinin izlerini, Boşnak kimliği özelinde etnik ve dini aidiyetin özdeşleşmesi, Balkanlarda Osmanlı geçmişinin nasıl yorumlandığı gibi konularla ilgili çeşitli bulgular ve değerlendirmeler içermesi kitabı güncel tartışmalara katkı sunan bir metne dönüştürmektedir. Ancak etnografik bir araştırmada araştırmacının dikkat etmesi gereken önemli husulardan biri de genellemelerden kaçınmaktır. Bu çalışmada katılımlı gözlem tekniği ile veriler toplanmıştır ancak bu veriler analiz edilirken ve yorumlanırken daha büyük bir kitleyi içine alacak şekilde genellemeler yapılmaktadır. Nitekim örneklem grubunun çeşitlilikten uzak oldukça homojen niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Ancak kitap Türkçede sayısı oldukça az olan bir etnografya çalışmasının nasıl yapılabileceğini kısmen de olsa göstermesi açısından metodolojik bir önem taşımaktadır.